

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΩΝ
Οδός Ιωάννου Γενναδίου 14 – Αθήναι 11521

ΕΚΘΕΣΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΓΡΑΦΕΙΩΝ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2013¹

Συντάκτης Έκθεσης: Χρήστος Πετρέας

Ειδικός Συνεργάτης Συνοδικού Γραφείου Προσκυνηματικών Περιηγήσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος
Οικονομολόγος – Σύμβουλος – Μελετητής - Εμπειρογνώμων ΕΕ σε περιφερειακή και τουριστική ανάπτυξη
πρώην Καθηγητής – Διδάσκων Τουριστικού Σχεδιασμού & Ανάπτυξης και Τουριστικού Μάρκετινγκ
e-mail: chrismetreas@gmail.com – τηλ. 6945701045

Στις αρχές του έτους 2013 το Συνοδικό Γραφείο των Προσκυνηματικών Περιηγήσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος, μετά από συναντήσεις που είχε με Εκπροσώπους Τουριστικών Γραφείων καθώς και με εκπροσώπους του ΗΑΤΤΑ – Συνδέσμου των εν Ελλάδι Ταξιδιωτικών και Τουριστικών Γραφείων, αποφάσισε να διανείμει προς όλα τα ελληνικά Τουριστικά Γραφεία « Ερωτηματολόγιο » για την συλλογή στοιχείων περί των προσκυνηματικών περιηγήσεων στην Ελλάδα και για την αξιολόγηση αιτήσεων συνεργασίας των Τουριστικών Γραφείων με το Συνοδικό Γραφείο για την προώθηση των ταξιδιών και τουρισμού γενικότερων θρησκευτικών ενδιαφερόντων.

Στην πρωτοβουλία αυτή συνέβαλε το δεδομένο της απουσίας γενικών σχετικών στοιχείων περί της δραστηριότητας των προσκυνηματικών περιηγήσεων στην χώρα, και της μη τήρησης συγκεκριμένων στατιστικών στοιχείων στα πλαίσια του τουρισμού για την παρακολούθηση των λεγόμενων ειδικών-εναλλακτικών μορφών τουρισμού, στις οποίες περιλαμβάνεται και ο λεγόμενος «θρησκευτικός τουρισμός».

Την επιστημονική σύνταξη του Ερωτηματολογίου ανέλαβε για το Συνοδικό Γραφείο ο κ. Χρήστος Πετρέας, Ειδικός Συνεργάτης αυτού. Το Ερωτηματολόγιο αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος «www.ecclesia.gr» μαζί με την σχετική προς τούτο επιστολή, ενώ προς διευκόλυνση της ενημέρωσης των ταξιδιωτικών γραφείων το Συνοδικό Γραφείο απέστειλε με βάση καταστάσεις Ταξιδιωτικών Γραφείων που παρέσχε ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, προς αυτά, το Ερωτηματολόγιο προκειμένου να συμπληρωθεί από τα ενδιαφερόμενα για συνεργασία. Κατά την διάρκεια των παρελθόντων μηνών συνολικά 46 Ταξιδιωτικά Γραφεία ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση του Συνοδικού Γραφείου και απέστειλαν συμπληρωμένα τα σχετικά Ερωτηματολόγια.

Επισημαίνεται ότι πέραν της συμπλήρωσης των στοιχείων περί δραστηριότητας και οργάνωσης των προσκυνηματικών ταξιδιών, που περιλαμβάνονται στο Ερωτηματολόγιο, το Συνοδικό Γραφείο, κατόπιν σύστασης του κ. Γεωργίου-Σταύρου Κούρτη, επί τιμή Προέδρου του Ελεγκτικού Συνεδρίου και Μέλους αυτού, ζήτησε όπως τα ενδιαφερόμενα Τουριστικά Γραφεία επισυνάψουν στο Ερωτηματολόγιο και ορισμένα στοιχεία αποδεικνύοντα την εύρυθμη οικονομική επιφάνεια και λειτουργία τους, τα οποία θεωρήθηκαν ως προϋποθέσεις συνεργασίας, προκειμένου να εξασφαλίζεται για την Ιερά Σύνοδο η φερεγγυότητα αυτών, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες Αύτη θα συστήσει, τα Τουριστικά αυτά Γραφεία, δια το ερχόμενο έτος 2014 ως προτεινόμενα για περίοδο ενός έτους για

---

¹ Το περιεχόμενο και τα διαγράμματα της παρούσας Έκθεσης είναι copyright © και υπόκεινται στις διατάξεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας

συνεργασία με φορείς ή άλλα ταξιδιωτικά γραφεία του εξωτερικού, για την διοργάνωση περιηγητικών προσκυνηματικών επισκέψεων στην Ελλάδα.

Το Ερωτηματολόγιο περιέλαβε ερωτήσεις σε τρεις (3) κατηγορίες πληροφοριών, προκειμένου να συλλεχθούν τα αντίστοιχα στοιχεία:

1. Ερωτήσεις που αφορούσαν τα στοιχεία λειτουργίας του γραφείου, τις δραστηριότητες του γραφείου, τις περιοχές στις οποίες δραστηριοποιούνται οι εξυπηρετούμενοι από το γραφείο επισκέπτες, στοιχεία περί της δραστηριότητας διακίνησης επισκεπτών.
2. Στοιχεία αφορούντα τις κατά το παρελθόν συνεργασίες με εκκλησιαστικούς φορείς, όλων των επιπέδων, και αφορούντα την διοργάνωση ειδικών ταξιδιών προσκυνηματικών περιηγήσεων και
3. Στοιχεία αφορούντα στις δυνατότητες συνεργασίας με το Συνοδικό Γραφείο, προτάσεις και επισημάνσεις για την ανάπτυξη των προσκυνηματικών περιηγήσεων καθώς και συγκεκριμένη εκδήλωση ενδιαφέροντος υπό μορφήν επιστολής.

Η παρούσα έκθεση περιλαμβάνει συνοπτικώς αποτελέσματα της επεξεργασίας των στοιχείων, ειδικότερον της δραστηριότητας και των χαρακτηριστικών των διοργανώσεων των περιηγήσεων, και σύντομη παρουσίαση από τις απαντήσεις στις σχετικές Ερωτήσεις του Ερωτηματολογίου που αφορούν στους προβληματισμούς, προτάσεις, και προοπτικές, επί των θεμάτων της αναπτύξεως των προσκυνηματικών περιηγήσεων, και των επισκέψεων στους Ιερούς Χώρους και Μνημεία των Ελληνικών Μητροπόλεων.

Πολιτική της Εκκλησίας είναι η συνεργασία των Εκκλησιαστικών Αρχών με τους κατά τόπους φορείς του τουρισμού, η οποία δια του Συνοδικού Γραφείου όντως πραγματοποιείται, με στόχο την «ανάδειξη των χαρακτηριστικών των υπαρχόντων θρησκευτικών προσκυνημάτων και μνημείων», ώστε να αποκτήσουν «αναγνωρισιμότητα» στις στοχευόμενες τουριστικές αγορές επισκεπτών της χώρας.

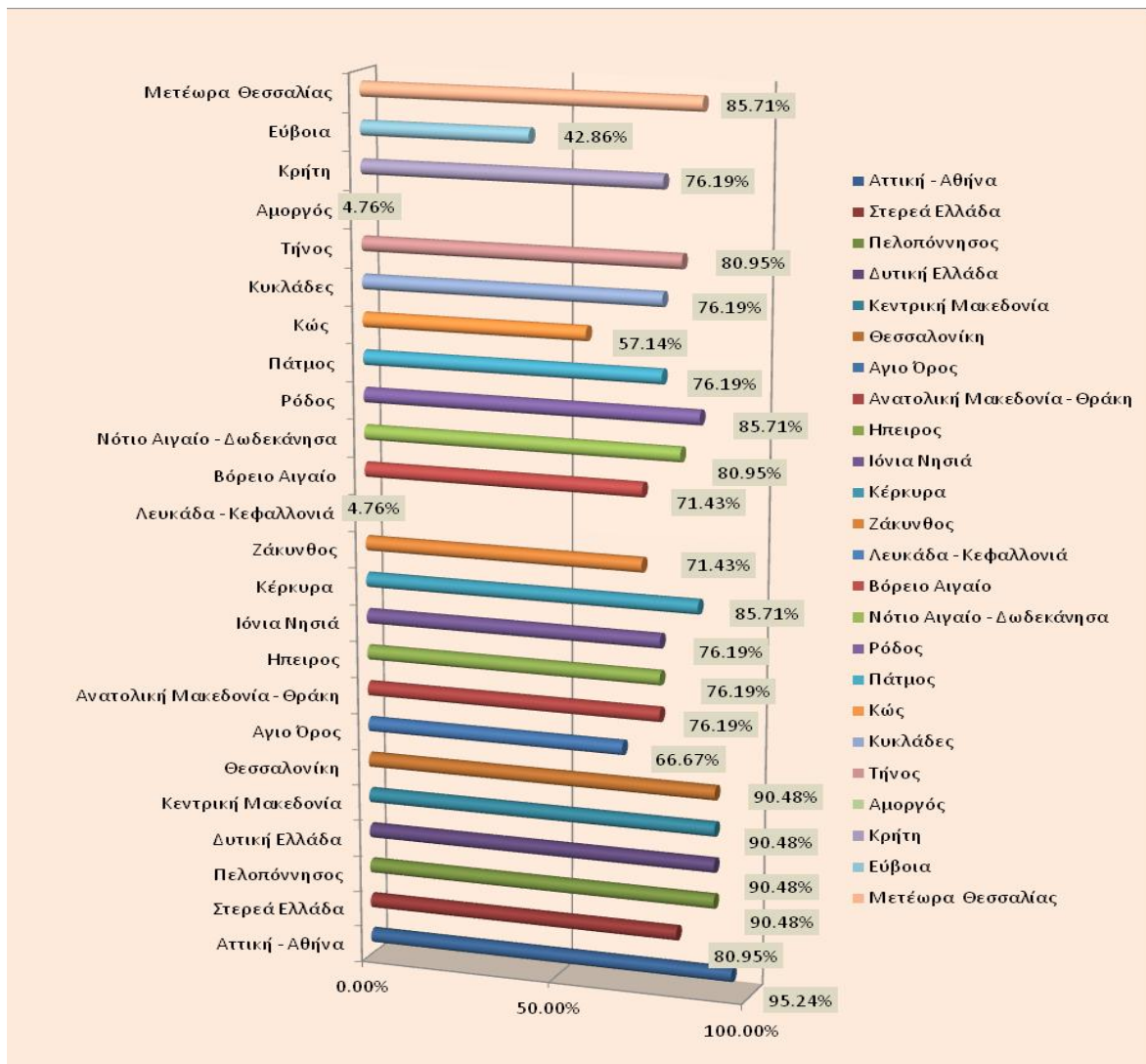
Η δε προσπάθεια του Συνοδικού Γραφείου με το Ερωτηματολόγιο, συνδυάζεται και με τον προσδιορισμό των περισσότερο επισκέψιμων, ή των περισσότερο ζητούμενων, ή των περισσότερο αναγνωρίσιμων περιοχών και μνημείων.

Με τα στοιχεία των αποτελεσμάτων του Ερωτηματολογίου έχουμε ενδείξεις περί των πλέον «δημοφιλών περιοχών επίσκεψης προσκυνηματικών τόπων και μνημείων», όπως φαίνεται στο ακόλουθο Διάγραμμα 1.

Όσον αφορά στις περιοχές επισκέψεων – προσκυνηματικών περιηγήσεων, που συνδυάζουν τουριστική αναγνωρισιμότητα και θρησκευτικά μνημεία, παρατηρούμε ότι περιοχές που επιλέγονται από τα Τουριστικά Γραφεία – άρα ζητούνται από τους επισκέπτες - επιλογή σε ποσοστό >80% είναι η Αθήνα και Θεσσαλονίκη, που είναι συγχρόνως γνωστοί τουριστικοί προορισμοί, άλλωστε και στις δύο πόλεις υπάρχουν σημαντικά προσκυνήματα, ο Άγιος Δημήτριος στην συμπρωτεύουσα και ο Άγιος Εφραίμ στην Νέα Μάκρη, Αττικής.

Επιλογή σε ποσοστό >70% περιλαμβάνονται τα Μετέωρα, η Κέρκυρα, η Τήνος και η Ρόδος, οι πρώτες τρεις περιοχές λόγω της θρησκευτικής σημαντικότητας, η τελευταία κυρίως λόγω του τουρισμού. Επιλογή σε ποσοστό >60% είναι η Ζάκυνθος και η Πάτμος, γνωστά προσκυνήματα, και η Χαλκιδική που συνδυάζει τον τουρισμό με θρησκευτικά μνημεία.

Διάγραμμα 1 – Προσκυνηματικές περιοχές

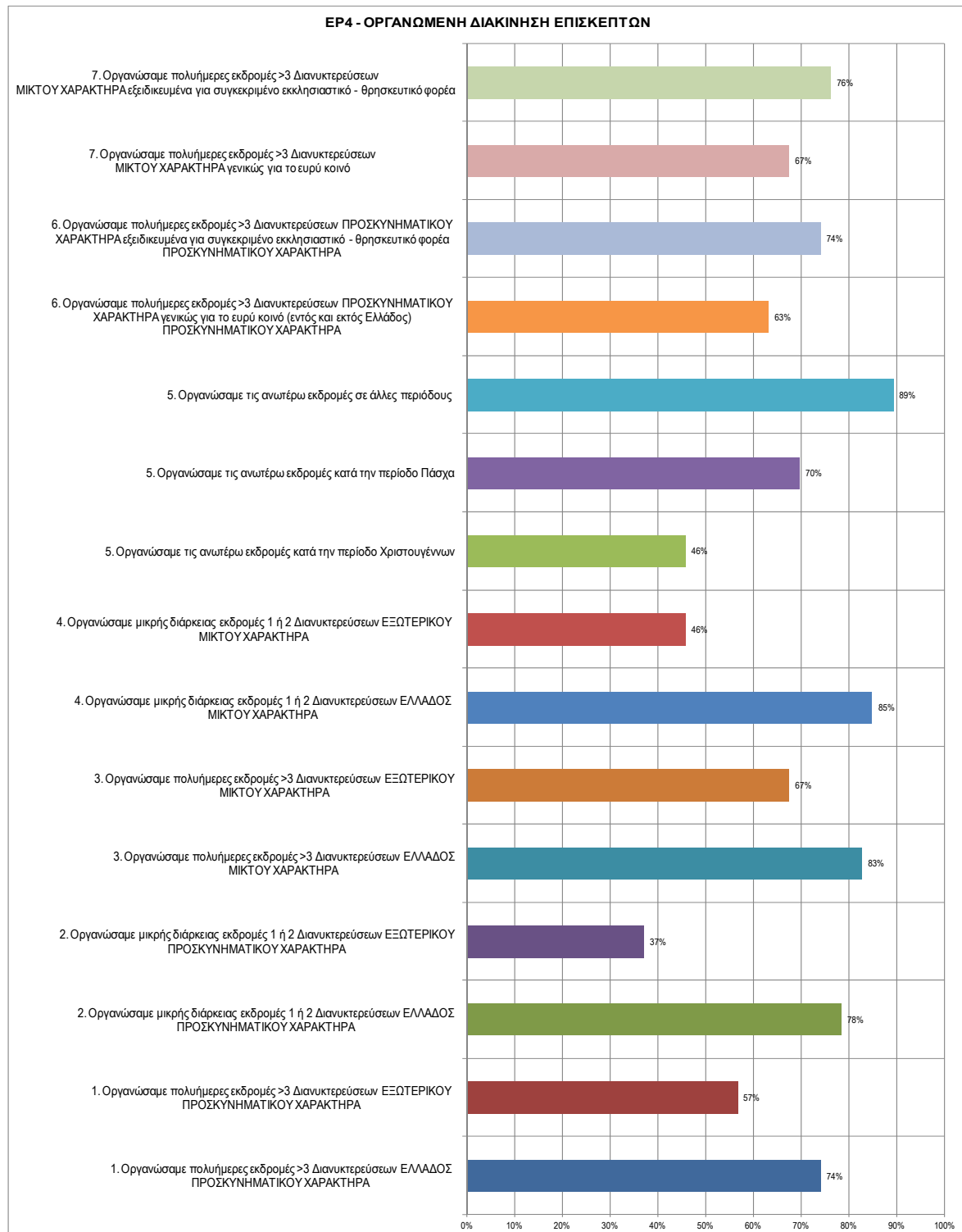
Αντιθέτως περιοχές όπως οι νήσοι του Βορείου Αιγαίου, παράδειγμα η Λέσβος με τον Άγιο Ραφαήλ, η Βοιωτία με τον Όσιο Λουκά, στις Κυκλάδες η Πάρος με την Εκατονταφυλιανή, και άλλες, δεν επιλέγονται με την ίδια συχνότητα, ενώ δέχονται πολλούς προσκυνητές, γιατί ακόμη δεν έχουν εμπειριστατωμένως προβληθεί στις τουριστικές αγορές.

Οι θρησκευτικές περιηγήσεις εξετάζονται αφενός μεν όσον αφορά την εμπειρία της διοργάνωσης αυτών από τα τουριστικά γραφεία και τις δραστηριότητες αυτές, και αφετέρου όσον αφορά προτάσεις για την βελτίωση του όρου πλαισίου λειτουργίας των προσκυνηματικών περιηγήσεων και του «τουρισμού θρησκευτικών ενδιαφερόντων» γενικότερα, γιατί έχουμε πολλές μορφές επισκεπτών ή μάλλον λόγων για τους οποίους οι επισκέπτες έρχονται στα θρησκευτικά μνημεία.

Υπάρχουν διάφορες τουριστικές διαστάσεις στην επίσκεψη των προσκυνηματικών μνημείων, η κύρια βεβαίως η οποία απασχολεί την Εκκλησία είναι η διάσταση η οποία έχει σχέση με το προσκυνηματικό ταξίδι, πραγματοποιούνται όμως και επισκέψεις που έχουν σχέση με τις τελετές, με τις ακολουθίες, με τους εορτασμούς, τις επετείους, τις πανηγύρεις, όπως επίσης και, κάτι που δεν είναι

ακόμη ανεπτυγμένο στη χώρα μας, για συναντήσεις κληρικών και άλλων, σε συνέδρια και ειδικές εκδηλώσεις, καθώς και εκπαιδευτικές επισκέψεις ή ιεραποστολικές δραστηριότητες.

Διάγραμμα 2 – Οργάνωση Διακίνησης Προσκυνηματικών Ταξιδιών

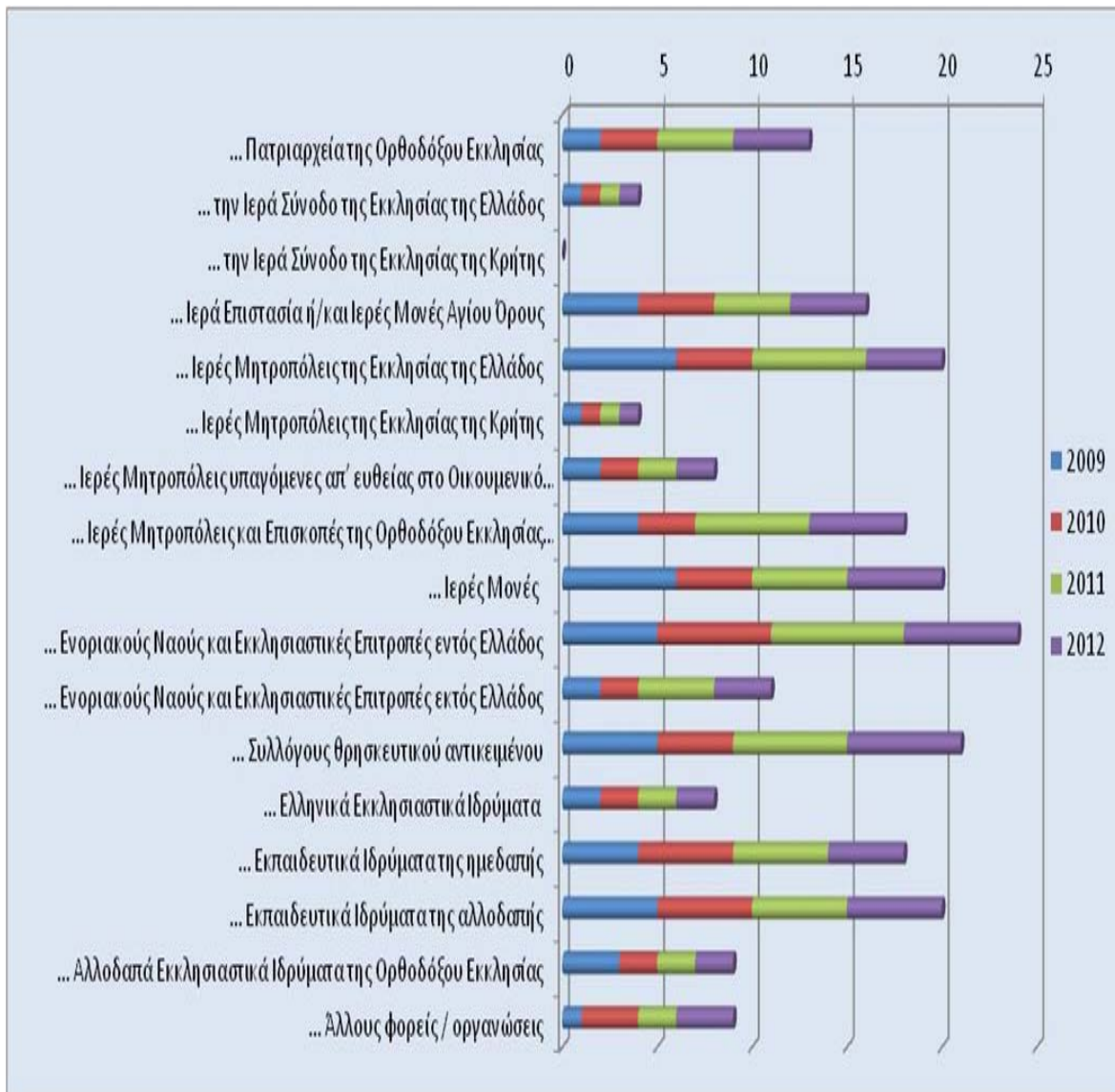

Στο προηγούμενο Διάγραμμα 2, παρουσιάζονται τα δεδομένα, το πώς γίνεται η οργανωμένη διακίνηση. Επισημαίνουμε δύο σημεία:

- (1) Ότι οι περισσότερες προσκυνηματικές περιηγήσεις – εκδρομές γίνονται σε περιόδους εκτός Χριστουγέννων και Πάσχα. Αυτό είναι θετικό, και θα δούμε ότι στις προτάσεις συστήνεται να τις επεκτείνουμε σε όλη τη διάρκεια του έτους ώστε να υποβοηθηθούν και οι τοπικές κοινωνίες και περιοχές με τους επισκέπτες
- (2) Στοιχείο το οποίο ενδιαφέρει άμεσα την Εκκλησία, ότι οι περισσότερες από αυτές τις εκδρομές είτε μικρής, είτε μεγαλύτερης διάρκειας, δεν είναι μόνο προσκυνηματικού χαρακτήρα, είναι μικτού χαρακτήρα, συνδυάζουν δηλαδή κάποια αναψυχή, κάποια άλλη δραστηριότητα τουριστικής – παραθεριστικής, και έχουν και επίσκεψη σε προσκυνηματικά μνημεία. Αυτό υποδηλώνει την ανάγκη να συνεχίσει και να ενταθεί η συνεργασία τόσο με τους τοπικούς φορείς όσο και με τους τοπικούς τουριστικούς επαγγελματίες

Στα επόμενα στοιχεία του ερωτηματολογίου αναζητήσαμε ποιες είναι οι συνεργασίες που γίνονται με διάφορους εκκλησιαστικούς φορείς. Στο επόμενο Διάγραμμα 3 παρουσιάζεται η ανάλυση, σε μία τετραετία, της συχνότητας των συνεργασιών.

Διάγραμμα 3 – Συνεργασίες με Εκκλησιαστικούς Φορείς

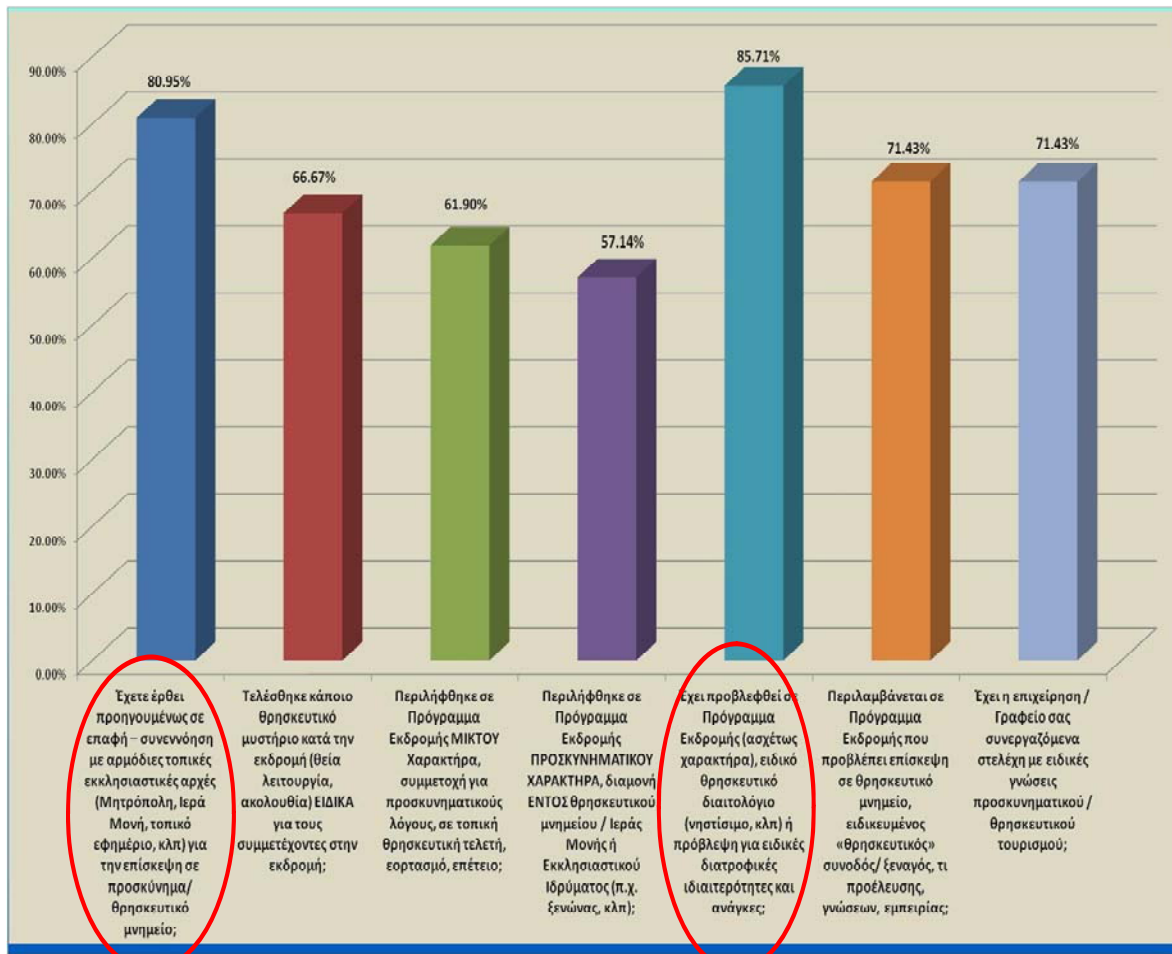

Από το Διάγραμμα διαπιστώνεται ότι ουσιαστικώς οι περισσότερες συνεργασίες για προσκυνηματικές περιηγήσεις γίνονται με ενορίες, ενοριακούς ναούς και συλλόγους θρησκευτικού αντικειμένου. Μετά γίνονται βεβαίως με τις Ιερές Μητροπόλεις, με τις Ιερές Μονές αλλά και με εκπαιδευτικά ιδρύματα αλλοδαπής.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε ότι, λόγω του μικρού συγκριτικά δείγματος, η εμφανιζόμενη υψηλή ποσοστιαία συνεργασία με ιδρύματα της αλλοδαπής δεν είναι πραγματική όσον αφορά τους αριθμούς των επισκεπτών. Από την άλλη πλευρά όμως υποδηλώνει μία περιοχή στην οποία μπορεί ιδιαίτερα να αναπτυχθεί η συνεργασία όχι μόνο στις θεολογικές επιστήμες, αλλά και σε άλλες ειδικότητες εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως οι Καλές Τέχνες, εκφράσεις των οποίων υπάρχουν στην αρχιτεκτονική των εκκλησιών, στην αγιογραφία, κ.λ.π.

Στο επόμενο Διάγραμμα, στα χαρακτηριστικά διοργάνωσης από πλευράς τουριστικών γραφείων, επιβεβαιώνεται με ισχυρά ποσοστά ότι γίνεται προ-συνεννόηση με τις Εκκλησιαστικές αρχές, και επίσης ότι λαμβάνονται υπόψη οι διατροφικές απαιτήσεις, κυρίως σε περιόδους νηστειών, ενώ τα 2/3 των εκδρομών συνδυάζονται και με θρησκευτικές τελετές.

Διάγραμμα 4 – Ειδικά χαρακτηριστικά Οργανωμένων Προσκυνηματικών Εκδρομών

Σημαντική ήταν η πληροφόρηση που αντλήθηκε από τα Ερωτηματολόγια σχετικά με το ποιους είναι οι προβληματισμοί, ποιες οι δυσκολίες, και τι προτείνονται ως ενδεικτικές βελτιώσεις, από τις εμπειρίες στο προσκυνηματικό ταξίδι.

Έχουμε κατηγοριοποιήσει τις περισσότερες από 70 επισημάνσεις (από τα 46 Ερωτηματολόγια) σε 5 κατηγορίες:

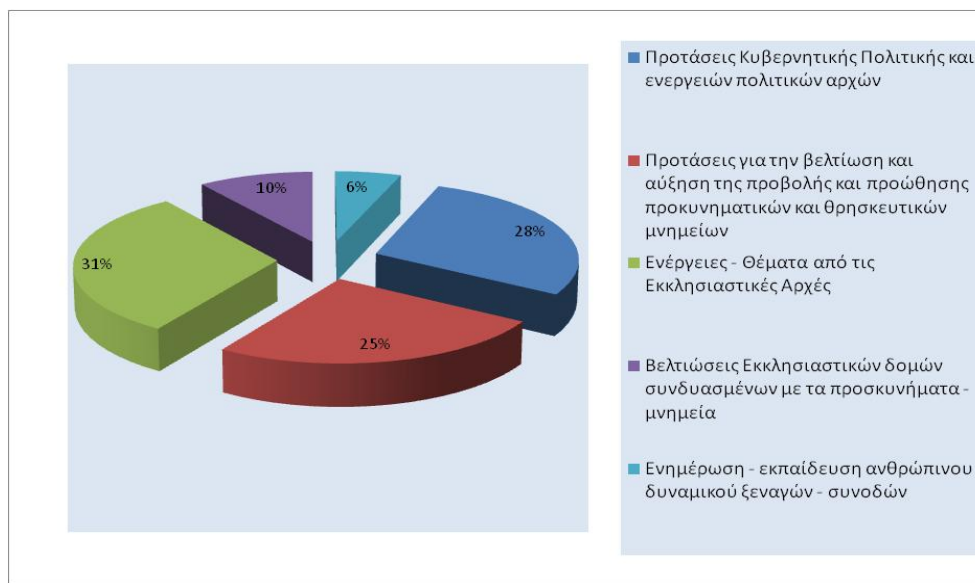
Προτάσεις Κυβερνητικής Πολιτικής και ενεργειών πολιτικών αρχών
Προτάσεις για την βελτίωση και αύξηση της προβολής και προώθησης προσκυνηματικών και θρησκευτικών μνημείων
Αιτήματα προς τις Εκκλησιαστικές Αρχές
Προτάσεις για βελτιώσεις Εκκλησιαστικών δομών συνδυασμένων με τα προσκυνήματα - μνημεία
Ενημέρωση - εκπαίδευση ανθρώπινου δυναμικού ξεναγών - συνοδών

Η κατανομή μεταξύ των κατηγοριών παρουσιάζεται στο επόμενο Διάγραμμα.

Παραθέτουμε μερικά παραδείγματα:

- Ανεπάρκεια δρομολογίων σε νησιωτικούς προορισμούς
- Να συμπεριληφθεί ο θρησκευτικός χαρακτήρας εκτός από τον πολιτιστικό στις σχολικές-εκπαιδευτικές εκδρομές

Διάγραμμα 5 - Κατανομή Επισημάνσεων από την εμπειρία διοργάνωσης προσκυνηματικών ταξιδιών

- Οι δρόμοι πρόσβασης σε πολλές Μονές είναι συχνά δρόμοι στενοί, επικίνδυνοι, χωρίς τα στοιχειώδη για την ασφάλεια αυτοκινήτων και επιβατών.
- Δημιουργία ενημερωτικής ιστοσελίδας με τα Ιερά Προσκυνήματα σε γλώσσες άλλες εκτός της ελληνικής
- Μεγαλύτερη διαφήμιση του «Προσκυνηματικού και πολιτιστικού προορισμού – Βήματα του Αποστόλου Παύλου»
- Ταυτοποίηση της Ελλάδας ως προορισμού τουρισμού θρησκευτικών ενδιαφερόντων
- Να ανοίγουν τα Ιερά Λείψανα για προσκύνηση
- Καταγραφή και ενημέρωση των Τουριστικών Γραφείων για τα Μοναστήρια που διαθέτουν καταλύματα
- Κατά τη διάρκεια της επισκέψεως να πραγματοποιούνται και Θείες Λειτουργίες προκειμένου να δίνεται η δυνατότητα στους προσκυνητές να βιώσουν την Ορθόδοξη Μυστηριακή ζωής της χώρας μας

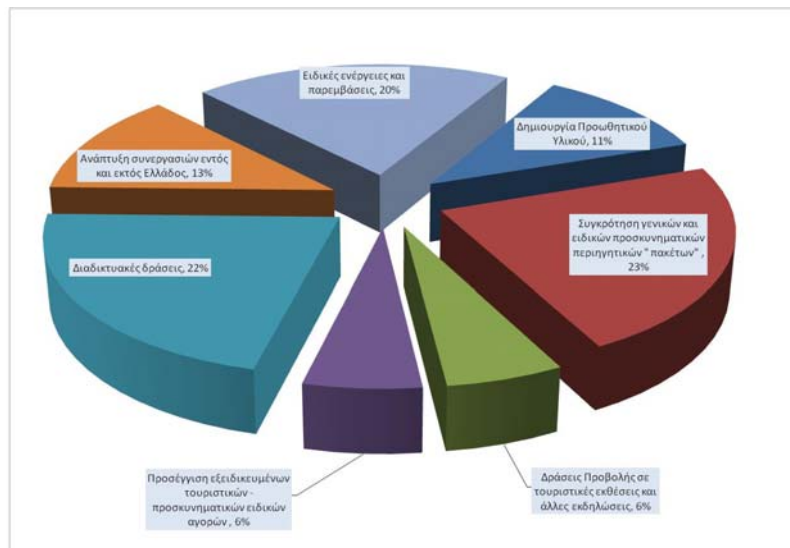
- Μεγάλη ανεπάρκεια σε χώρους ιδιωτικής υγιεινής (WC) για τους ταξιδιώτες
- Σε αρκετές Μονές δεν υπάρχει πρόσβαση για άτομα με ειδικές ανάγκες και ηλικιωμένους
- Στις περισσότερες Μονές δεν υπάρχει ενημερωτικό υλικό και ειδικότερη σε ξένη γλώσσα
- Πραγματοποίηση προγραμμάτων εξειδίκευσης ξεναγών σε προσκυνηματικούς τόπους
- Μεγάλη ανεπάρκεια σε χώρους ιδιωτικής υγιεινής (WC) για τους ταξιδιώτες

Ως προς τις **προτεινόμενες χώρες και εθνικότητες** για την περαιτέρω ανάπτυξη του «τουρισμού θρησκευτικών ενδιαφερόντων» τα αποτελέσματα συνοπτικώς έχουν ως εξής:

- **Προτείνονται μεμονωμένως 37 Χώρες, ΣΥΝ Γεωγραφικές Περιοχές και ΗΠΕΙΡΟΙ**
- Χώρες όπου οι λαοί τους έχουν έντονο **ενδιαφέρον για γνώση ιστορίας και πολιτισμού** σε ευρύτερες μάζες όπως η Γερμανία, Ιαπωνία, Κίνα, Αμερική, Κορέα, Γαλλία, Σκανδιναβικές χώρες.
- Οι χώρες **όπου υπάρχει απόδημος Ελληνισμός** (η παρουσία των κατά τόπους γραφείων θα βοηθά στην δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης κατά την διοργάνωση προσκυνηματικών προγραμμάτων από ορθόδοξες ενορίες, αλλά και ξένες ομάδες, προς την Ελλάδα)
- **Σε όλους τους Χριστιανούς** κι όχι μόνο στους Ορθόδοξους
- Να απευθυνθούμε **σε όλες τις ηλικίες ακόμα και σε ανθρώπους ξένων θρησκειών** μιας και θα έχουν πολλά να κερδίσουν γνωρίζοντας την πνευματικότητα που διακρίνει τους χώρους λατρείας της πίστης μας. Όλα αυτά βέβαια με τρόπο που δεν θα επηρεάσει την θρησκευτικότητα και την ζωή των ανθρώπων μέσα στους χώρους των μοναστηριών.
- Σε **όλους τους επισκέπτες που αγαπούν τη χώρα μας**, τουρίστες που έρχονται να γνωρίσουν την Ελλάδα, τον ήλιο της, τον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό της, κάνοντας κατανοητό πως η ψυχή του ανθρώπου μπορεί να ωφεληθεί από τα καλά που έχει να προσφέρει η ελληνική ορθόδοξη θρησκεία.

Στο πλαίσιο των προτάσεων ενεργειών για την ανάπτυξη των σχετικών με τα εκκλησιαστικά μνημεία επισκέψεων, **Προτάσεις για την Ανάπτυξη του «Τουρισμού Θρησκευτικών Ενδιαφερόντων», κατηγοριοποιήσαμε τις 88 απαντήσεις επί των 46 Ερωτηματολογίων σε 7 κατηγορίες:**

Διάγραμμα 6 – Κατανομή προτάσεων ενεργειών για την ανάπτυξη της δραστηριότητας του «θρησκευτικού τουρισμού» γενικώς

Δημιουργία Προωθητικού Υλικού
Συγκρότηση γενικών και ειδικών προσκυνηματικών περιηγητικών "πακέτων"
Δράσεις Προβολής σε τουριστικές εκθέσεις και άλλες εκδηλώσεις
Προσέγγιση εξειδικευμένων τουριστικών - προσκυνηματικών ειδικών αγορών
Διαδικτυακές δράσεις
Ανάπτυξη συνεργασιών εντός και εκτός Ελλάδος
Ειδικές ενέργειες και παρεμβάσεις

Η ποσοστιαία κατανομή των προτάσεων παρουσιάζεται στο ακόλουθο Διάγραμμα, ενώ δίδονται και μερικά παραδείγματα:

- Προετοιμασία ειδικού φιλμ με παρουσίαση της Ελλάδας ως χώρας προσκυνηματικού Τουρισμού και κατάλληλη διάθεσή του σε επαγγελματίες τουρισμού εντός και εκτός Ελλάδος
- Δημιουργία προσκυνηματικού χάρτη και θεματικών διαδρομών
- Προβολή με έντυπο υλικό, διαδίκτυο, εκδηλώσεις Θρησκευτικές με παρουσία προσωπικοτήτων της Εκκλησίας και άλλων
- Να προτείνουμε φθηνά πακέτα διακοπών για σχολεία, ορφανοτροφεία σε Κατασκηνώσεις των Ιερών Μητροπόλεων με περιηγήσεις σε Θρησκευτικά και Ιστορικά μνημεία της χώρας μας.
- Δημιουργία έτοιμων θρησκευτικών πακέτων και προώθησή τους σε Tour Operators
- Ανάδειξη προορισμών λιγότερο γνωστών αλλά με ουσιαστικό θρησκευτικό περιεχόμενο
- Προσκυνηματικές περιηγήσεις 12 μήνες τον χρόνο σε περιοχές όπου είναι δύσκολη η πρόσβαση
- Διαφήμιση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και αλληλογραφίας (e-mails) σε συνεργάτες μας σε όλο τον κόσμο
- Συμμετοχή σε Θ. Λειτουργίες, Εσπερινό, Ακολουθίες εν γένει, σε γραφικά εκκλησάκια ή Ι. Μονές
- Συμμετοχή σε μεγάλες εκθέσεις του εξωτερικού και ανάλογη συνέχεια των επαφών (follow up) που γίνονται σε αυτές
- Οργανωμένη παρουσία στις τουριστικές εκθέσεις με συγκεκριμένες προτάσεις και συνεργασία ΕΟΤ, Εκκλησίας, Πατριαρχείου και Αρχών Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
- Συνεργασία με Ορθόδοξες Εκκλησίες απόδημου Ελληνισμού για οργάνωση εκδρομών νέων από τις χώρες αυτές προς την Ελλάδα προκειμένου να γνωρίσουν οι νέοι τις ρίζες τους από κοντά
- Διακοπές στην Ελλάδα ομάδων (π.χ. μαθητών ελληνικών σχολείων της αλλοδαπής) από το εξωτερικό σε τόπους που παρουσιάζουν θρησκευτικό ενδιαφέρον.

Ολοκληρώνουμε την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, συνοψίζοντας τα ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ σε ένα δεκάλογο, που όπως φαίνεται από τις απαντήσεις των Τουριστικών Γραφείων, που μπορεί να αποτελεί και οδηγό για τις συνεχιζόμενες δράσεις και ενέργειες της Εκκλησίας, που υλοποιούνται δια του Συνοδικού Γραφείου Προσκυνηματικών Περιηγήσεων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

1. **Συνεχής προβολή και προώθηση των θρησκευτικών μνημείων όλης της χώρας**
2. **Ενεργός ανάμιξη και υποστήριξη των εκκλησιαστικών αρχών**
3. **Στόχευση προς τις ειδικές αγορές**
4. **Ανάδειξη εκκλησιαστικών επετείων**

5. Κατάρτιση ξεναγών προσκυνημάτων και θρησκευτικών μνημείων και τόπων με τη συνεργασία των εκκλησιαστικών αρχών
6. Κατάλληλη σήμανση των θρησκευτικών μνημείων και προσκυνημάτων
7. Ταξίδια ενημέρωσης (Familiarization Trips) εκκλησιαστικών στελεχών ημεδαπής και αλλοδαπής, δημοσιογράφων, πρακτόρων θρησκευτικού τουρισμού, και επισήμων επισκεπτών
8. Προσέλκυση θρησκευτικών συνεδριών και συναντήσεων
9. Υποστήριξη διακρατικών συνεργειών
10. Αξιοποίηση του διαδικτύου

Με τα ανωτέρω περιγραφέντα, εάν τα ομαδοποιήσουμε, διαμορφώνονται έξι (6) παράμετροι ανάπτυξης των προσκυνηματικών περιηγήσεων, που φαίνονται στο ακόλουθο Διάγραμμα.

Διάγραμμα 7 – Σχηματική παρουσίαση παραμέτρων ανάπτυξης προσκυνηματικών περιηγήσεων

Κλείνοντας την παρούσα παρουσίαση, επισημαίνουμε, ότι, όπως αναφέρθηκε και στην παρουσίαση που έγινε στην Ιερά Σύνοδο για τα αποτελέσματα, πρώτον, υπάρχει ευρύτατη δραστηριότητα των τουριστικών γραφείων και μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της Εκκλησίας για την τήρηση της ιερότητας και του θρησκευτικού χαρακτήρα, δεύτερον, υπάρχει μεγάλο περιθώριο αύξησης των εκδρομών και των επισκέψεων, και τρίτο, η Εκκλησία της Ελλάδος προωθώντας τον τουρισμό θρησκευτικών ενδιαφερόντων στις παρούσες συνθήκες της οικονομικής κρίσης, επιτελεί και ηθικό έργο υποστήριξης των τοπικών κοινωνιών των ευρύτερων περιοχών όπου υπάρχουν προσκυνηματικά μνημεία.